

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

**“Thank God I’m a man” –
the implications of masculinity in George Orwell’s life and non-fiction**

Császár Ivett

2012.

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ

Császár Ivett

**“Thank God I’m a man” –
the implications of masculinity in George Orwell’s life and non-fiction**

**Irodalomtudományi Doktori Iskola
Dr. habil. Kállay Géza, a Doktori Iskola vezetője
Modern angol és amerikai irodalom program
Dr. habil. Péter Ágnes, a program vezetője**

**A bizottság elnöke: Dr. Sarbu Aladár DSc.
Hivatalosan felkért bírálók:
Dr. Friedrich Judit CSc.
Dr. Juhász Tamás PhD.
A bizottság titkára: Dr. Czigányik Zsolt PhD.
A bizottság további tagjai: Dr. Pellérdi Márta PhD.
Dr. habil. Ferencz Győző, Dr. Komáromy Zsolt PhD. (póttagok)**

Témavezető: Dr. Takács Ferenc PhD., egyetemi docens

Budapest, 2012

Az Orwell-szakerodalom jelentős része Orwellnek a totalitarianizmus elleni küzdelmét tematizálja, különösen az írónak az intellektuális szabadság elnyomása miatti félelmeit. Ez a diskurzus, melynek középpontjában az *Ezerkilencszáznyolcvannégy* és egyes esszék állnak, előtérbe helyezi Orwell életének és munkásságának azon aspektusait, melyek a totalitarianizmus miatti aggodalmakkal kapcsolatosak, és figyelmen kívül hagyja ugyanazon események és írások más szempontú jelentéstartalmait. Orwell spanyol polgárháborúban való részvétele például azáltal nyer jelentőséget az Orwell-életmű egészében, hogy az – a forradalom könyörtelen felszámolásának megtapasztalása révén – mintegy kiindulópontul szolgál Orwell totalitarianizmus elleni küzdelmében, de nem kap teret ugyanezen tapasztalat más szempontú elemzése: mennyiben játszott szerepet a polgárháborúban való részvételében Orwell felfogása a hagyományos férfiasságról és mennyire reflektálatlanul van jelen Orwelnél a háború és az erőszak dicsőítése. A totalitarianizmus elleni küzdelem tekintélyeként és – Winston Smith alakján keresztül – hőseként, Orwell hiányosságai rejtve maradnak, a diskurzus a totalitarianizmus elleni koherens diskurzus maradt. E megközelítés leegyszerűsítő voltát mi sem bizonyítja jobban, minthogy nem képes magyarázattal szolgálni azokra az ellentmondásokra, melyek az orwelli életművet feszegetik. Disszertációm érvelése szerint Orwell életének és műveinek gender szempontú elemzése olyan diskurzust eredményez, melyben megerősítést nyer az életmű és szerző foucault-i értelemben vett egysége és az ellentmondások is értelmezhetővé válnak.

Túl azon, hogy Orwell esszéinek nem született mindezidáig gender szempontú átfogó elemzése – Daphne Patai feminista olvasata elsősorban Orwell regényeit öleli fel – Orwell nem fiktív műveinek gender szempontú kritikája azért is sürgető, hiszen Orwell géniusza a kritika egyöntetű megítélésében leginkább az esszéiben nyilvánul meg. Mivel Orwell aktívan részt vett korának politikai és társadalmi vitáiban és esszéi a mai olvasó számára is érvényes üzeneteket fogalmaznak meg, a társadalmi nemekről vallott nézetei nem elhanyagolhatóak. Életművében és értékrendjében megbújó férfiközpontú gondolkodásmódja, melynek logikus végpontja a második világháború alatt írt hazafias esszéiben a nők marginalizálása, reflektálatlan maradt az esszéit energikusságukért és polemizálásukért dicsérő és az író társadalmi küzdelmét egy

igazságosabb és egyenlőségen alapuló társadalomért való küzdelemként aposztrofáló szakirodalomban. Egy olyan közíró esetén, kinek a társadalomról vallott felfogását még ma is nagy becsben tartjuk, hangsúlyozni kell, hogy e felfogás korántsem alapult a társadalmi nemek bármiféle egyenlőségén.

A szerző és életmű foucault-i egységéből kiindulva és azt alátámasztva elemzem, hogyan nyilvánul meg Orwell életében és nem fiktív műveiben a társadalmi nemek problematikája iránti érzéketlensége, és vizsgálom ennek forrásait és következményeit, a nők és minden olyan életformával kapcsolatos előítéleteit, melyek a történelmileg és társadalmilag kialakult társadalmi nemek határait feszegetik, mint pl. a homoszexualitás, a feminizmus, vagy a pacifizmus. A foucault-i szerzőfelfogás szerint jelenlegi kultúránkban a mű befogadásakor nem tudjuk kiiktatni a szerzőt mint a mű eredetét. Foucault szerint a mű és az írás fogalma, ahelyett, hogy átvinnék a szerző kiváltságos helyzetét, kontraproduktívak abban az értelemben, hogy valójában védelmek annak privilégiumát és a szerző eltűnése ellen dolgoznak. Nem boldogulunk a szerző nélkül, mert ma az irodalmi diskurzus alapjául a szerző és a mű -- már említett -- egysége szolgál. A szerző neve különös szerepet tölt be az irodalmi diskurzusban, klasszifikációs funkciót lát el, lehetővé teszi, hogy az olvasó a szövegeket csoportosítsa, elhatárolja és szembeállítsa egymással. A szerző barthes-i halála ellenében Foucault a szerzőnek az irodalmi diskurzusban betöltött fontos szerepét hangsúlyozza. A szerző-funkció megakadályozza a jelentés-értelmezések vég nélküli burjánzását.

Orwell életművének kontextualizálása és az 1930-as évek politikai és irodalmi kérdéseinek, s a kettő összefonódásának bemutatása után azt vizsgálom, hogy mi történik egy életművel, jelen esetben az orwelli életművel akkor, ha a szerző részben eltűnik az olvasatból. A szerző életműről való leválasztásával egyidejűleg a befogadó kerül előtérbe, ezáltal út nyílik a jelentés szabad áramlása és manipulálása felé. A szerző ideológiája helyett a befogadó ideológiája kap teret, Orwell ekként vált hol konzervatívvá, hol szocialistává, hol katolikus íróvá, sőt, olykor a politikai szélsőjobb is magáénak követelte. Az orwelli életmű politikai megközelítéseinek elemzése rávilágít azok ellentmondásosságára és hiányosságaira. A politikai vagy vallási ideológiákon alapuló megközelítések végsősoron nem tudnak a szerző és életmű egységén alapuló koherens kritikát nyújtani, egyik vagy másik ideológia csapdájában maradnak anélkül,

hogyan boldogulni tudnának Orwellnek a kritikusétól eltérő ideológiájával. Elemzésem középpontjában Orwellnek a szocialista gondolkodásmódtól a patrióta érzület irányába mutató fordulata áll, melyet gyakran egy rejtélyes jobboldali fordulatként értelmeznek. Ám ha a különböző politikai ideológiák tudatosan vallott ismérvein túl kicsit mélyebbre ásunk, és megvizsgáljuk azokat az alapvető emberi tapasztalatokat, melyekre ezen ideológiák építenek és egyben meg is erősítik azokat, kiderül, hogy az a fajta szocialista és patrióta szemlélet, melyet Orwell vallott, erősen kötődik a hagyományos férfi ideálhoz. Nem egy politikai ideológia épít a hagyományos férfiasságra, valamint arra a késztetésre, hogy az egyén a társadalmi szankciók fenyegetettségében felépítse a hagyományoknak megfelelő társadalmi nemi identitását. Ennek okán az orwelli életmű látszólagos ellentmondása, a patrióta fordulat magyarázatához azt vizsgálom, milyen volt Orwell társadalmi nemekről alkotott felfogása, s ez a felfogás hogyan jelent meg életében és műveiben.

A szerző és életmű foucault-i egységére hivatkozva, érvelésem szerint a társadalmilag kötelező jelleggel bíró, heteroszexuális férfiasság iránti késztetés húzódik végig Orwell életén és művein és számottevő hatással van olykor ellentmondásos nézeteire. Daphne Patai rámutatott arra, hogy a férfiközpontúság milyen szerepet játszik Orwell regényeiben, én azt vizsgálom, hogyan jelenik meg és milyen következményei vannak nem fiktív műveiben – különös hangsúlyt fektetve a nőkről vallott nézeteire és a szociális érzékenységen alapuló béke iránti elkötelezettségétől a lelkes és harcias hazafiasság felé való fordulására, illetve a kettő közötti kapcsolatra. Nézetem szerint mind az aktív szocializmus iránti elkötelezettségében, a munkásosztályhoz való fordulásában – ami Orwell esetében a munkásosztály életének közvetlen megtapasztalását jelentette – mind a szintúgy igen aktív patriotizmusában és az angol nemzethez való erősödő kötődésében hangsúlyos szerepet játszott a hagyományos férfiassághoz és annak attribútumaihoz (pl. kötelességtudat, aktivitás, közügyekért való önfeláldozás, a hazáért való önfeláldozás, hősiesség) való kötődése és ragaszkodása, valamint azon aggodalom, hogy társadalmi nemi identitása megfeleljen a társadalmi elvárásoknak. Írásainak a társadalmi nemek egyénre és életműre való hatását figyelembe vevő elemzése, árnyaltabb és az eddigieknél mélyebb összefüggéseket mutathat meg az íróról és műveiről.

Orwell életének és műveinek gender szempontú elemzéséhez Judith Butler performativitás elméletéből indulok ki. Simon de Beauvoir azon érvelésére hivatkozva, mely szerint az ember nem nőnek (illetve férfinak) születik, hanem azzá válik, Butler akként érvel, hogy a társadalmi nem nem egy adott és állandó identitás, hanem egy olyan performatív képződmény, melyet a társadalmi szankciók és tabuk hívnak életre. A test történelmileg és társadalmilag jóváhagyott aktusok sorozatos művelése során veszi magára társadalmi nemét. Mivel a társadalmi nem ezen aktusok ismétlődése során jön létre, fennáll annak a lehetősége, hogy a történelmileg kialakult normától eltér. Ezen eltéréseket azonban a társadalom bünteti, és mivel a társadalmi nem teátrális közegben, mások szeme előtt realizálódik, alakulása társadalmi kényszer alatt zajlik. A társadalmi nem mint performatív aktus nyilvános és célja a kulturális közegben való túlélés. Azokat, akik nem alkalmazkodnak az adott nem társadalmi elvárásaihoz, rendszeresen bünteti a társadalom.

Mivel a társadalmi nem aktusok idők során történő leülepedése, Orwell önéletrajzi, 'Such, Such Were the Joys' című esszéjét abból a szempontból vizsgálom, hogy az oktatásnak és nevelésnek, melyben részesült, milyen hatása lehetett Orwell nézeteire. A fiúiskolákban esetenként kívülállónak érezte magát, nem tudta teljesíteni az iskola elvárásait a sport és bátorság terén, gyáva és jellemtelen volt ahhoz, hogy elismerést vívjon ki magának. Sokszor emlegetett kudarcélménye férfiasságának kudarca volt: kudarcot vallott a bátorság terén, a sportokban, s férfias jellemének híján a kudarc férfi-létét fenyegette. Ez a kudarcélmény jelenik meg a későbbiekben, amikor a férfiasság miatti aggodalmakkal szembesül az olvasó, akár, amikor a nőekkel, feministákkal, homoszexuálisokkal, vagy pacifistákkal szembeni megvetésnek lesz tanúja, akár, amikor a szocialista beállítottságú író a hirtelen a háborúpártiak oldalán találja 1940-ben. A 'Slack-bob' című rövid, az etoni iskolai lapban megjelent írást Butler társadalmi szankciók által kikényszerített performativitás elméletének parabolájaként elemzem. A tény, hogy a fiatal Orwell korán megtapasztalta, milyen szankciókkal jár az, ha nem alkalmazkodik a társadalmi elvárásokhoz a nemiség terén, megmagyarázza későbbi görcsös ragaszkodását a férfias normához. Férfiasságát közvetlenül, saját férfias viselkedése révén, és közvetetten, a társadalmi nemek határait

fenyegető identitások (feminista, homoszexuális, pacifista) kárhoztatása révén valósította meg.

Orwell kategorizáló és előítéletes beállítottsága szintén összekapcsolódik a férfiasságát megkérdőjelező kudarcélménnyel. A történelmileg és társadalmilag elfogadott gender normákkal nem azonosuló életformákkal szembeni előítéletei azt sugallják, hogy foglya maradt gyermek- és iskolaévei mostoha, gender identitását büntetve formáló bánásmódjának: szorongással vegyes igyekezettel alkotta saját férfiasságát a büntetés és szégyen elkerülése végett, és ugyanabban a bánásmódban részesítette azokat, akik nézete szerint nem alkalmazkodtak a társadalmi nemek normáihoz, melyekben ő maga is részesült, ezáltal saját gender identitását is erősítve. Politikai radikalizmusa és a tolerancia hiánya – két egymást látszólag kizáró jelenség – egyaránt a gender identitását érintő sérelmekre és az ebből adódó kudarcélményre vezethető vissza. Az, hogy számos előítélete gender jellegű volt, mint például a homoszexuálisok, pacifisták, kövér szocialisták, vagy éppen szandál viselők és gyümölcsleívívók elleni előítéletei, saját gender identitását érintő kudarcélményéből táplálkozott.

Mindezidáig a feminista kritika jelentette a legnagyobb kihívást Orwell hírneve számára. Hogy nem volt a „nők bajtársa”, nem csupán a nőkkel szembeni előítéletekben és sztereotípiákban tükröződött, hanem közvetve, férfiközpontú világszemléletében is. Ráerősítve arra a hagyományos felfogásra, miszerint a közélet a férfiak kiváltsága, közíróként esszéi és cikkei többé-kevésbé férfi olvasókhoz szólnak. Még akkor is a férfi olvasók zárt közegét kereste és szólította meg, amikor témája alapján akár nő olvasókat is bevonhatott volna a hallgatóságba. Az ahhoz hasonló kategorikus kijelentések, mint pl. „Conrad géniuszának egyik legbiztosabb jele az, hogy a nők nem szeretik műveit” a nők homogénként felfogott csoportját nem csupán alacsony művészi és intellektuális képességekkel bélyegzi meg, hanem diskurzusban való megszólalásuk lehetőségét is kizárja, ezáltal kirekesztve őket a foucault-i tudás hatalmából. A diskurzus továbbra is a férfi értelmiségek kiváltsága marad.

A feminista nézőpontú Orwell-irodalom áttekintése után arra a kérdésre keresem a választ, hogy Orwell 40-es években írt újságcikkei alátámasztják-e azt az állítást, mely szerint ebben az időszakban a nőket és a feminizmust érintő álláspontjában pozitív

változás figyelhető meg. Mind a nőekkel, a nőiséggel és a feminizmussal szembeni előítéletei, mind ambivalens viszonyulása a homoszexualitáshoz, a homofóbiának és homoerotikának sajátos keveredése, saját gender identitása miatti aggodalmának hozadéka. A feminizmus és homoszexualitás egyaránt a hagyományos férfiasságot veszélyeztetik a gender és szexuális normák felrúgásával. Orwell iskolaévei alatt megtapasztalta a férfiasság kötelezően teljesítendő normái megszegése nyomán az egyénre háruló társadalmi kirekesztést és büntetést – hogy később ugyanezen eszközökhöz folyamodott másokkal szemben (pl. nőiesnek titulálva a meglátása szerint nem kellő férfiassággal bíró értelmiségieket), pszichológiailag érthető, intellektuálisan viszont megkérdőjelezhető.

Orwellnek az újságírásában megjelenő, nőkről vallott nézeteinek elemzése után a nőekkel való személyes kapcsolatait vizsgálom. Mint ahogy az intellektuális szabadság és totalitarizmus kérdéskörével foglalkozó kutató számára az írónak a spanyol polgárháborúban szerzett tapasztalata fontos momentum lehet, Orwell nőekkel való személyes kapcsolata megkerülhetetlen az író gender identitásának feltérképezésekor. Első felesége, Eileen O'Shaughnessy nemrégiben napvilágot látott, barátnőjéhez írt levelei fontos forrássá válnak az író társadalmi neméről vallott nézeteinek felvázolásában. A tény, hogy Orwell feleségének barátnőjéhez írt levelei helyet kaptak a Peter Davison által szerkesztett Orwell-összesben, felfogható azon foucault-i gondolat alátámasztásának, mely kultúránkban a szerző-funkciónak központi jelentőséget tulajdonít. Davison aprólékos Orwell-gyűjteménye azt sugallja, hogy minden írás publikálásra érdemes, mely valamilyen szállal Orwellhez kapcsolódik, tehát a mű a foucault-i szerző-funkció révén válik jelentőssé. Elemzésemben Eileen levelei fontos adalékul szolgálnak Orwell gender szempontú arcképének felvázolásában, s összevetve az így körülrajzoló író a műveiben megjelenő társadalmi neméről vallott nézeteivel, azt látjuk, hogy szerző és műve koherens egészet alkot.

Tudatosan vallott mizogúnia helyett inkább a hagyományos férfiasság normáihoz való szorongással teli ragaszkodás és az ebből eredő férfiközpontú szemléletmód formálta Orwell nőekkel és a feminizmussal kapcsolatos gondolatait és magatartását. Dolgozatomban kitérek arra is, hogy legtöbb kritikusa és életrajzírója átnéz az író nőekkel szembeni előítéleteinek megnyilvánulásai fellett, s ezáltal közvetve

jóváhagyja és megerősíti azokat. Az az összhang, mellyel Orwell életrajzírói Eileen O'Shaughnessy-t az odaadó és önfeláldozó feleség szerepében tüntetik fel – kétség kívül Orwell saját, feleségéhez való viszonyulása alapján – nem pusztán Orwell, hanem kritikusi gender érzékenységének hiányáról is tanuskodik.

Az utolsó fejezetben azt vizsgálom, hogy mik a következményei Orwell férfiközpontú szemléletének és nőkkel szembeni előítéleteinek a második világháború okozta krízishelyzetben. A maszkulinitás és nacionalizmus összefonódására rávilágító elméletek alapján azt állítom, hogy a hagyományos férfiasság reflektálatlan internalizációja erősítette patrióta kötődését a háború alatt. A nemzetállamok 19. századi megalakulása óta a hazafiság a férfiasság egyik kötelező komponense olyan egyéb attribútumok mellett és azokat felerősítve, mint a bátorság, az akaraterő, az önkontroll, a hősiesség, az elkötelezettség és a közügyekben való részvétel. Orwell személyiségének és írásainak egyes vizsgált aspektusai új értelmet nyernek. Általánosan vett és férfiasságát érintő kudarcélménye és az ebből fakadó kiközösítéstől való félelem tekintetében a hazához való kötődés fellélegzést jelentett számára, hiszen megadta a nemzet képzelt közösségéhez való tartozás illúzióját. Életében és műveiben is tükröződő férfiközpontú szemlélete és nőkkel szembeni előítéletei a haza iránti odaadás hevében a nők teljes marginalizációjáig fokozódik: a vizsgált hazafias esszékben a nőknek pusztán az anyaság és a prostitúció jut osztályrészül. A népesség fogyására való hivatkozással a születésszabályozást és fogamzásgátlást kárhóztatja, ezáltal elvitatja a nőktől annak lehetőségét, hogy saját sorsukat irányítsák, és az egyéni női léteket a nemzet szolgálatába állítja. Nézetem szerint Orwell férfiközpontú szemlélete különös hasonlósággal bír a fasiszta rendszerekben megfigyelhető férfiközpontúsággal és a nők domesztikálásával. Virginia Woolf *Három adománya* a háború alternatív olvasatát adja, és szélesebb rálátásról tanúskodó gondolata a nemzethez való „valótlan hűség”-ről ellenpontját képezi Orwell reflektálatlan nacionalizmusának.

Azáltal, hogy Orwell olyan közíró volt, aki leginkább az írásainak tartalma semmint mikéntje miatt vívta ki kritikusi elismerését, még fontosabbá válik, hogy a kritika felismerje az író gondolati hiányosságait. Az a kritikus, aki Orwell mizogúniájának jelentőségét azzal tompítja, hogy előítéletei elszórtan jelennek meg műveiben és nem vezetnek egy koherens, tudatosan vallott ideológiához, vagy hogy

anakronizmus számon kérni a feminizmus vívmányait egy második világháború előtti írótól, hozzájárul e mizogúnia fenntartásához, hiszen azáltal, hogy jóváhagyja egy népszerű író nőekkel szembeni előítéleteit ignoráló diskurzust, mintegy legitimálja azon előítéleteket.

Azon érvelésem túl, hogy gender szempontú elemzésem magyarázattal szolgál az orwelli életmű olyan feszültségeire és ellentmondásaira, melyek eddig megválaszolatlanok voltak, Orwell hazafias esszéinek vizsgálata rávilágít a látens, társadalmi nemeket érintő előítéletek következményeire. Orwell gender normákon alapuló előítéletei, melyek a mizogúnia vádjához vezettek, a bináris társadalmi nemek hagyományos normáihoz való görcsös ragaszkodás egyfajta kifejeződése – ilyenformán csupán a jéghegy csúcsát jelentik. Nem pusztán a nők esnek áldozatul a heteroszexuális maskulinitáshoz való alkalmazkodás iránti késztetésnek, hanem minden olyan életforma, mely a poláris társadalmi nemek között meghúzott választóvonalat veszélyezteti: a feminizmus, a pacifizmus, vagy a homoszexualitás. Ha az olvasó kísérletet tesz arra, hogy értelmezze a jéghegy csúcsát, az életmű egyéb feszültségei, mint például a szociális érzékenység és az emberek merev kategorizálása közötti ellentmondás, valamint a vizsgált szemléletváltás a szocialista beállítódás és hazafias elkötelezettség között is értelmezhetővé válik.

A jelöltnek a témában megjelent publikációi:

1. Császár Ivett. The Spot the Size of a Shilling on George Orwell's Head. In. Földváry Kinga Almási Zsolt Schandl Veronika (szerk.) HUSSE10-LitCult: Proceedings of the HUSSE10 Conference.

Konferencia helye, ideje: Pilisecsaba, Magyarország, 2011.01.27-2011.01.29.

Debrecen: HUSSE Papers, 2011. 357 p.

Literature and Culture Volume

<http://mek.oszk.hu/10100/10171/>

2. Császár Ivett. Aprócska folt Orwell tarkóján.

BESZÉLŐ XVI.:(1.) pp. 46-56. (2011)

<http://beszelo.c3.hu/cikkek/aprocska-folt-orwell-tarkojan>

3. Császár Ivett. Orwell and Women's Issues – a Shadow over the Champion of Decency.

EGER JOURNAL OF ENGLISH STUDIES X.:(1.) pp. 39-56. (2010)

<http://anglisztika.ektf.hu/new/index.php?tudomany/ejes/ejesdokumentumok/volume10>

4. Császár Ivett. A hazafiság bódulatában: A nők helye Orwell patrióta világában.

ÉLET ÉS IRODALOM LIV:(42) p. 13. (2010)

http://www.es.hu/2010-10-24_a-hazafisag-bodulataban